

TELEGDI, MOSSÓCZY ÉS AZ AGENDARIUS

Rítusok, népnyelvűség és
lelkipásztorkodás a XVI. század végi
Magyarországon

Az MTA–ELTE Lendület
Liturgiátörténeti Kutatócsoport
konferenciája

2022. október 13., csütörtök
ELTE–BTK Trefort-kerti kampusz

Amint Bartók Zsófia megfogalmazta, a magyar középkor vallásos népnyelvűségét két halotti beszéd szegélyezi. Az első a Pray-kódex közismert *Sermo super sepulcrum*-a a XII. század végéről. A második a Telegdi Miklós *Agendarius*-ának második, 1596-os kiadásához csatolt *Temetéskor való prédikáció*. A történet elejéről esik több szó, de a vége sem érdemel kevesebb figyelmet. A közel évtizedes munka után most megjelenő, első modern *Agendarius*-kiadás a XVI. század végi Magyarország zaklatott mindennapjaiba enged betekintést. Telegdi Miklós és Mossóczy Zakariás püspökök, a kötetben közölt szövegek szerzői-szerkesztői elszánt ellenreformátorok, ugyanakkor bátor reformerek voltak. Művük és lelkipásztori mentalitásuk sajátos zárványt képez az évszázadokig élő középkori és a szintén évszázadokig érvényes Pázmány-féle rituálehagyomány között. Konferenciánk az érintett területek avatott képviselőinek segítségével járja körül művük szinte minden vonatkozását, majd ünnepélyes bemutatón nyújtja át a friss kötetet a nagyközönségnek.

Horváth Csaba Péter

Telegdi Miklós lelkipásztori munkássága

Az előadás Telegdi Miklós (1535–1586) címzetes pécsi püspök, esztergomi apostoli kormányzó irodalmi munkásságának vázlatos bemutatására, szakmai környezetének feltérképezésére és a gyakorlati lelkipásztorkodás tekintetében szándékolt reformkísérleteinek értelmezésére vállalkozik. Telegdi bihari jobbágyfiúból lett a XVI. századi magyar katolikus egyház egyik legfontosabb alakja. Krakkói teológiai tanulmányait követően az ekkor Nagyszombatban székelő esztergomi főkáptalanban nyert kanonoki stallumot, és a megújított iskola tanára lett; e feladatához kapcsolódik katekizmusfordítása. Pályája kezdetén Ilosvay István váradi nagyprépost, majd az esztergomi érsekek, Oláh Miklós és Verancsics Antal pártfogolták. 1578-ban megalapította a káptalani nyomdát, amely ettől fogva műveinek közrebocsátója lett. Háromkötetes posztillája és vitairatai mellett a jogtudós Mossóczy Zakariás nyitrai püspökkel közösen a magyarországi törvények első összkiadását gondozta, valamint liturgikus műveket is szerkesztett. A nagyszombati *Agendarius* reformrituálé, amely híven tükrözi Telegdinek a hívek liturgikus oktatásához és lelkigondozásához fűződő lelkipásztori motivációit.

–

Papp Ágnes

A rituále énekei Magyarországon XVI–XVIII. századi énekeskönyvekben

Az előadás a XVII. század közepéről származó, Medvedics-féle kéziratos rituále kottás anyagából kiindulva veszi számba a rituále énekelt részeit és az énektételek műfajait. Bemutatja, hogy a rituále mely énekei ismerhetők meg középkori vagy későbbi kottás forrásokból, és mely énekeskönyv-típusokban örökítették meg ezeket az énekeket a középkorban és a kora újkorban. A forráshelyzet több szempontból is különleges. A legintenzívebb használatnak kitett szertartási kézikönyv-énekeskönyv anyagát (benne a halotti szertartás latin nyelvű énekeivel), ha részlegesen, szórványosan is, a reformáció és a török hódoltság századaiból fennmaradt kéziratok őrizték meg, miközben a római egyház mellett megmaradtak a népnyelvű éneklés propagálásával a halottas énekeskönyvekben új típusú, strófikus népénekészletet kaptak kézbe. A későbbi kutatás még nyitott kérdései, hogy a középkori temetési szertartás évszázadokon át használt gregorián énekei ezalatt bűvópataként élők maradhattak-e, és milyen énekanyag állt a XIX–XX. századi kottás szertartáskönyvek szerkesztőinek rendelkezésére.

Varga Benjámín

Telegdi mint filológus, azaz mi lett az O-ból a T-ben

Egyes orációk (könyörgések) szövegét egyértelműen romlott, sőt, helyenként érthetetlen formában örökölte meg a kora újkor a középkortól. Mit kezd a humanista filológiai akribia egy ilyen súlyú szövegréteg nyilvánvaló hibáival? Mi bizonyul erősebbnek, a szent szöveg iránti kegyelet vagy az érthetőség nagyon is érthető igénye? Hogyan lesz a mérges pókból tüskéscápa? Mi történik, ha a szentelendő ház falai közt találkozik Ábrahám, Izsák és Jákob az angyalokkal egy sarokban? Szövegtani helyszínelésünk igyekszik felderíteni néhány tanulságos esetet a humanista filológia boszorkánykonyhájából, kitekintéssel a tágabb összefüggésekre.

—

Bartók Zsófia

Lelkipásztoroknak szánt magyar nyelvű szövegek Telegdi Miklós munkássága előtt

Telegdi Miklós kiadványai voltak az első olyan katolikus nyomtatványok, amelyekben a papok magyar nyelvű lelkipásztori szövegekkel találkozhattak: először az 1577 és 1580 között megjelent posztillában, majd az 1583-ban kiadott szertartáskönyvben, az *Agendarius*-ban. Ezt megelőzően csak saját maguk számára jegyezték le ilyen jellegű szövegeket, magyar nyelvű papi szövegek kéziratossága a források alapján nem feltételezhető. Különleges kivételt kell látnunk a Pray-kódexben található temetési mintabeszédben és invitációban – vagyis a Halotti beszédben és a Halotti könyörgésben –, ezek ugyanis a szertartáskönyv szerves részeként a szertartást végzőknek előírásként vagy javaslatként szolgálhattak. Előadásomban ismertetem e kéziratossági források irodalomtörténeti jelentőségét, és bemutatom azokat a Telegdi munkásságából is ismert szövegtípusokat, amelyeknek maradtak fenn írott emlékei a nyomtatványokat megelőző időszakból.

Tóth Richárd

Hartviktól Telegdiig

Keresztelési ordók a középkori magyar hagyományban és a Telegdi-féle *Agendarius*-ban

Ha meg akarjuk érteni az újkor beavatási szertartásait, köztük a keresztséget, a középkorig kell visszamennünk. A hazai keresztelési rendtartások egymáshoz való viszonya a XI. századtól korántsem mondható egységesnek. Még az ugyanazon esztergomi hagyományt képviselő szerkönyveknél is feltűnő: mintha nem vennének tudomást egymásról. A magyar liturgiátörténet legkorábbról fennmaradt keresztelési ordóját az úgynevezett Chartvirgus-pontifikále tartalmazza. Ennek tükrében vizsgálva a későbbi forrásokat kijelenthetjük, hogy látszólag nincs köztük folytonosság, a divergencia mégsem vált a szertartás meghatározó elemeinek kárára. Az előadás célja néhány fontosabb keresztelési rendtartáson keresztül bemutatni, hogy milyen változatok vezettek Telegdi Miklós XVI. századi *Agendarius*-ához, amely egy újabb hagyományt próbált megalapozni

—

Horváth Balázs

A Pray-kódex házasságkötési szertartása

Nemzetközi kontextus és eddig nem vizsgált magyarországi párhuzamok

A házasság liturgikus kidolgozásának legősibb része a nászmise, amely később további szertartási mozzanatokkal bővül. Ilyenek a nászáldáson túl mindkét házastárs megáldása, a gyűrűk, a jegyajándék, a nászszoja és a nászágy vagy a kenyér és a bor megáldása, az új asszony bevezetése a templomba, de ide tartozhatnak különböző jogi természetű – gyakran népnyelvű – kérdés-felelet formulák (konszenzus), a házasság létrejöttét megerősítő papi szavak, de a házasság kihirdetése vagy éppen a kapcsolódó prédikációk is. Bár a házasság a hét szentség egyike, eredetileg minden liturgikus elemet nélkülöz, hiszen a házastársak egymásnak szolgáltatják ki. A hozzá kapcsolódó szertartások áldó és megerősítő, azaz szentelményi funkciót hordoznak. A liturgikus úzusok szinkron vizsgálata mellett a diakron elemzés jól mutatja, hogy a misén kívüli liturgikus ordó kidolgozása szórványosan a XI. század végétől, de még inkább a XII. század derekától indul meg, és egy folyamatos bővülési folyamat eredménye. A Pray-kódex házassági ordójának elemzése két szempontból is nehézséget jelent. Egyrészt a Szent Margit-szakramentárium miséjét és nászáldását leszámítva maga a Pray-kódex

tartalmazza a szertartás első magyarországi emlékét, miközben XIV. század előtti szerkönyveink mindegyikéből, így legfontosabb korai esztergomi forrásunkból, a Chartvirgus-pontifikáléból (Hartvik-agenda) is hiányzik az ordó. Másrészt a nemzetközi liturgikus anyagot vizsgálva is szembeötlő, hogy viszonylag kevés monasztikus forrás tartalmazza a szertartást, az általunk vizsgált szerzetesi konszuetúdók pedig még említés szintjén sem utalnak rá. Az előadás röviden bemutatja a házasságkötés ordójának nemzetközi történeti fejlődését, kitérve a népnyelvűség kérdésre is, és megkísérli elkülöníteni a Pray-kódex szertartásának egyedi vonásait, amelyek közül a legfontosabbat nem külföldön, hanem eddig nem vizsgált magyarországi ordókban – két pozsonyi misszále egységes gyakorlatában, valamint II. Ulászló és Candale-i Anna 1502-es házasságkötésében – találtuk meg.

–

Lenyó Orsolya

A gyónás hallgatásának módja

Magánbűnbánat a nyomtatványkori rituáleanyagban

Ma az ELTE Liturgiátörténeti Kutatócsoportja által fejlesztett Usuarium adatbázis nyomtatványkori penitenciáléi képezik az Európában valaha használatban volt bűnbánattartási ordók leggazdagabb lelőhelyét: közel 120 forrását szinte minden térségből. A korszak azonban nemcsak forrásainak mennyiségét, hanem azok tartalmát tekintve is különlegesnek mondható. Egyrészt új bűnbánattartási típusok megjelenéséről tanúskodik, melyek a nyilvános vezeklés továbbélései vagy stilizált emlékei. Másrészt a magángyónás terén is tartogat meglepetéseket: a források a pap minden megnyilvánulására kiterjedő intelmeket fogalmazznak meg, népnyelvű betétekben gazdagok, bővelkednek buzdításokban, sőt lelkitükröt is tartalmaznak. Az előadás a magánbűnbánat jellegzetességeinek bemutatására törekszik a nyomtatványkori penitenciálék alapján, középpontba állítva Telegdi Miklós Nagyszombati *Agendarius*-ának nemzetközi viszonylatban is egyedi gyóntatási útmutatóját.

Suba Katalin

Halotti pompa?

Középkori örökség és kortárs alakítás Telegdi gyászszertartásában

A középkori rituálék legkidolgozottabb fejezetcsoportját a haldoklás és a temetés szertartásai alkották. Lélekajánlás kísérte az agóniát és a halál beálltát, a holttestet gondosan megmosták és felkészítették az utolsó útra, a ravatal körül egész éjszakán át virrasztottak, a távozó lélekért zsolozsmát és misét végeztek, és csak ezután került sor a temetésre. Processzióban vitték a koporsót a házból a templomba, majd a templomból a temetőbe. A folyamatot számos halottas ének és terjedelmes, irodalmi értékét tekintve is jelentékeny imádság vette körül. Ezt tanúsítják a magyarországi források egészen Oláh Miklós 1560-as *Ordo et ritus*-áig. A köztudatban máig hungarikumként él a Pázmány-féle, 1625-ös *Rituale Strigoniense* temetési rítusa is, élén az egyedi *Circumdederunt* antifónával, amelynek használatát XX. századi nép gyűjtések tanúsítják, sőt Kosztolányi Édes Annájának mottójába is bekerült. A két kiadás közt azonban radikális változás történt. Ennek mibenlétét és összefüggéseit világítja meg a jelen előadás.

—

Lovas Borbála

Keresztelés, házasság, temetés

Unitárius források a XVI–XVII. századból

Előadásomban az unitárius egyház XVI. és XVII. századi, kereszteléssel, házassággal és temetéssel kapcsolatos, korántsem egységes, és írott forrásokban csak mozaikosan fennmaradt liturgiáját szeretném bemutatni. Az utóbbi évek kutatásai jól mutatják a téma fontosságát, emellett arra is például szolgálhatnak, hogyan lehet a ránk maradt töredékes adatokból a más felekezetek gyakorlatának vizsgálata mellett és azok sajátosságait figyelembe véve egy, ha nem is részletes, de sokat eláruló képet alkotni az unitárius szertartás- és istentiszteleti rendről.

Molnár Antal

Sokféleség Trient után

A kora újkori rituálék történeti forrásértéke

A liturgia története az egyház „belső” történetének egyik legfontosabb része, forrása, hiszen hite szerint az Istennel való kapcsolatnak és a közösség szakrális összetartozásának kiemelt alkalmát jelenti. Nem véletlen, hogy a liturgikus formák és kapcsolatok tanulmányozása számos, a szertartási részleteken túlmutató történeti kérdés tanulmányozására nyújt lehetőséget. A katolikus egyház liturgiáját a középkor sokszínűségével szemben a trienti zsinat után a római rítus átvétele, a Róma által előírt egységesítés határozta meg. Így joggal gondolnánk, hogy ezzel a történeti vizsgálatok lehetősége is beszűkül, az uniformizált liturgiák megfosztják a történészeket a helyi sajátosságok és összefüggések vizsgálatának lehetőségétől. Az előadás ezt az előítéletet kívánja megcáfolni több közép-európai példával. A Pázmány liturgikus reformjával szemben kifejtett zágrábi ellenállás vagy a zenggi püspökség szláv liturgikus hagyományának konzerválódása hosszú távon komoly történelmi, jogi és szervezeti következményekkel jártak. A kora újkori liturgikus könyvek közül a helyi gyakorlatok megőrzésének lehetősége és a népnyelv használata miatt a rituálék jelentik a legsokoldalúbban elemezhető forrásokat. A moldvai katolikusoknak összeállított, a magyar egyház szokásrendjét követő rituále, vagy Bartol Kašić horvát rituále-fordítása, amely kulcsszerepet játszott a Propaganda Fide kongregáció missziós irodalmi programjában a rituálék alapvető jelentőségét bizonyítják a kora újkori egyháztörténeti és tágabban kultúrtörténeti kutatások számára.

—

Bartók István

Telegdi Miklós munkássága a népnyelvek felértékelésének folyamatában

Az előadás először Telegdi munkásságának tágabb európai összefüggéseit szeretné vázolni a nyelvhasználatra összpontosítva, röviden ismertetve annak a folyamatnak a legfontosabb jellemzőit, amelynek eredményeként Európa-szerte egyre szélesebb körben alkalmazták a népnyelveket. Ehhez kapcsolódva utal a magyar gyakorlat sajátosságaira, különös tekintettel a Telegdi-életmű irodalom- sőt irodalomelmélet-történeti szempontból értékelendő mozzanataira.

Bárth Dániel

Norma és gyakorlat, tükör és szilánk

Miért és hogyan történeti néprajzi források az egyházi szertartáskönyvek?

Az előadás egyfajta szubjektív tudománytörténeti keretbe illeszti a néprajzi és liturgiátörténeti kutatások hazai-nemzetközi kapcsolódásait úgy, hogy a kutatói életművek részletes ismertetése helyett inkább jellemző problémaköröket és vizsgálati aspektusokat állít középpontba. A szubjektivitás természetes velejárója, hogy az előadó előnyben részesíti a számára – az elmúlt 25 évben – „kedves” kutatási témákat (szentségek, szentelmények, exorcizmus). A konferencia kiindulópontjához igazodva kiemeli a hazai szerkönyvek közül a Telegdi-féle *Agendarius* néprajzi-kultúrtörténeti jelentőségét. Az áttekintés retrospektív jellegének ellensúlyozására az előadó elvégzésre váró feladatokat, kutatási terveket és megfejtésre váró kérdéseket is szép számmal felvonultat.

—

A Telegdi-féle *Agendarius*-t és előzményét, az *Obsequiale Strigoniense*-t bemutatja és az előadókkal beszélget Földváry Miklós István.